

Üzenet a fogságból

A hadifogolytáborok költészetéről

*Ezt az írást a Honismeret folyóirat első szerkesztőjére,
dr. Morvay Péterre emlékezve is közöljük, aki
– édesapámmal együtt – három esztendeig szenvedte
a szovjet hadifogságot. (Szerk.)*

Katona Imre a magyar népi líra tartalmi-tematikai tagolódását elemző dolgozatában megállapítja, hogy „a szó szorosabb értelmében vett népi líráról csak az utóbbi évszázadokban beszélhetünk”.¹ Katona a tanulmánya írása idején rendelkezésre álló népdal szöveganyagot (mintegy 70-75 ezer szövegváltozatot) áttekintve a hadifogolytáborokat a katonadalok tartalmi osztályának tematikus alcsoportjaként vette számba. Az általa vizsgált anyagban azonban még nem szerepelt – több okból is – második világháborús katonafolklór, így hadifogoly-költészet sem. Nem szerepelhetett, egyrészt, mert a tradicionális magyar folklór lírai dalanyagát vizsgálta, másrészt – és ez témánk szempontjából fontosabb – mert a második világháborúban fogságba esett katonák története, sorsa, az általuk teremtett kultúra, hadifogoly költészet vizsgálata, gyakorlatilag a rendszerváltozásig tabu téma volt. Jogos indulattal állapította meg Küllös Imola, hogy „A XX. századi közép-európai történelemnek ezt a gyalázatát, ha 45 évig tilos is volt szólni róla, nem lehetett kimosni a (...) magyarság tudatából.”²

Márpedig a hosszú évekig, nemegyszer fél évtizednél is tovább tartó második világháborús hadifogság megteremtette a maga folklóráját; talán időzöjeles jelző sem szükséges elé: „modern” folklór.

Felvetődhet ugyan a kérdés, a hadifogoly költészetet tekintjük-e folklór, vagy folklór jellegű kultúrának, a hadifogoly költészetet a népköltészet részének; egyáltalán jogos-e, értelmes dolog-e velük kapcsolatban néprajzi vizsgálódásról, néprajzi összefüggésekről, tanulságokról megfogalmazásáról szólni. A hadifogolytáborokban heterogén társadalmi, vallási, szociális helyzetű, különböző településtípusokból származó, eltérő kulturális háttérű és értékrendű, más és más mentalitású emberek kerültek kényszerűen össze. Mégis úgy gondolom, hogy az olyan kényszerűen zárt közösségekben, mint a hadifogolytáborok, vagy a lágerek, börtönök és káoszárnyák, létrejön egyfajta „modern” folklór. Esetünkben nem egy történetileg kialakult társadalmi-szociális csoport, osztály a folklór megteremtője és hagyományozója, hanem a kényszerű összeczártság, a társadalmi létből való kiszorítottság az, ami az eredetileg heterogén kultúrájú, de kultúrájuk gyakorlásában akadályoztatott embereket egyfajta önellátó típusú, folklór kultúra megteremtésére kényszeríti. Érdemes itt idézni Neidermüller Péter egy javaslatát a folklór mibenlétének meghatározására: „...folklórnak nevezem... a társadalom vagy társadalmi csoportok azon tudati és/vagy kulturális megnyilvánulásait, amelyeket – gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, szociológiai stb. okokból – a technikai jellegű (tömeg)kommunikációs eszközök nem továbbítanak, azaz nem legalizálnak. Tehát a folklór mindig a társadalmi, ideológiai és kulturális kiszorítottság lenyomata volt, és az ma is.”³ Az említett helyeken még „élőben” lehet tanulmányozni, hogyan alakul ki és miképpen funkcionál egy ideiglenesen összezárt, mind szellemi, mind pedig fizikai szükségletei kielégítésében korlátozott, önmagára utalt, heterogén összetételű embercsoport „közösségi” kultúrája: sajátos jel-, nyelv- és gesztusrendszere, közös mentalitása. Egy-egy ilyen mikrovizsgálat során fény derülhet arra is, hogy a zárt közösségek (szubkultúrák) mindennapi életében hogyan létezik, és milyen szerepet tölt be a közös sors formálta szájhagyományozó „kisközösségi mitológia” és a költészet.

Mivel a hadifogolytáborok népe kényszerű életsorsa miatt a kultúra bizonyos területein önellátásra kényszerült, úgy gondolom esetünkben nem jogosulatlan a folklórkutató néprajzi vizsgálódása.

¹ Katona Imre: A magyar líra tartalmi-tematikai tagolódása. Etn. 1970. 289. old.

² Küllös Imola: Kísértő múlt. A sztálini lágerek költészete egy folklorista szemével. In: Vallási néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok. Bp., 1997. 235. old.

³ Neidermüller Péter: A mindennapok folklórja, avagy a folklór mindennapjai. In: Folklór-Társadalom-Művészet 7. Bp., 1981. 201. old.

A népköltészet a folklór kultúrák egyik reprezentáns műfaja. Nincs ez másként a légerek folklórában sem. Szóljon erről egy autentikus szemtanú, Örkény István, a *Lágerek népének* szerzője: A táborokban „megszületett és megerősödött egy magyar szellemi közösségtudat. Első prófétái költők voltak. Mindig a költők a legelsők. A lélek üresen kongott, mint egy pincesor. De ebben a csendben minden hang megfiadzik, visszhangzik. Eminnen a fűrészbögőbrummogása, amott az illő szabályos pörölycsapásai: a két ütés úgy kondul a szívémben, mint két verssor, két rím. Azt hiszem így születnek a költők. Sok költőt szült a hadifogság: sajnos, túlnyomórészt rosszakat. De a gyémánt is a saját porával csiszolódik: talán egymáson gyalulják meg a tükrörlapjukat ők is, a költők. (...) Félreértés ne essék: nem a harsonákat fújuk. Senki se állíthatja, hogy a második világháborúban, a szovjet fogságban önálló magyar fogolykultúra virágzott ki. Daloszlányok születtek, nem dalkoszorúk, alkalmi versek és színdarabok íródtak, de nem születtek remekművek. Még csak egy Gyóni Géza sem búslakodott, Krasznajarskban ezúttal Háború volt, elcsöndesedett a múzsa. De szót kértek a hallgatók meg az olvasók, és színpadra léptek a nézők is, kivételesen. Téglaágyári munkások verset, szöveők vígjátékot írtak. Parasztemberek muzsikát szereztek hozzá. Nem kultúra ez, de szándék és igény. Erős szándék és egyre növekvő igény: íme, a két gyümölcs, amit a hadifogság termelt.”⁴

Örkény a fenti idézetben arról ír, hogy a légerekben nem jön létre önálló kultúra; egyáltalán a fogolytáborokban létrejövő közösségi-szellemi pezsgés nem éri el a kultúra szintjét. Nyilvánvaló, hogy ő, művész lévén a művészet, magas kultúra értelemben használja a kultúra terminust. Abban is igazat kell adnunk Örkénynek, hogy nem valami specifikus, önálló, magábanvaló magyar fogolykultúra jött létre a táborokban. Ez a társadalomtudományi, néprajzi értelemben vett hadifogoly-kultúra ezer szállal kapcsolódott minden fogságba esett saját népének kultúrájához, így természetesen a magyar foglyok esetében a magyar kultúrához; és e mellett persze kitermelte az adott kor, társadalmi helyzet és aktuális szituáció nyújtotta keretből fakadó specifikumait is.

A hadifogoly-költészet mint közköltészet

A fogolytáborok költészete kétségkívül folklór jellegű. Természetes azonban, hogy a tradicionális folklórnál összehasonlíthatatlanul rövidebb életű, nehezebben gyűjthető, mert az évtizedekig tilalmas és titokban tartott lágerfolklór több eltérést, egyedi, csak rá jellemző vonást hordoz. Alighanem akkor fogalmazunk a legpontosabban, ha a folklór jellemzők között hangsúlyozzuk a hadifogoly-költészet közköltészet voltát is. Közköltészet alatt, Ortutay Gyula nyomán itt egyfajta kollektivitást értek, amelynek jellemzője az, hogy alapvető fontosságú benne a közös szociokulturális, emberi élethelyzet, és bizonyos személytelenség a sajátja, még akkor is, ha az alkotások egy kisebb része, és főképp versek, nem mindig anonimok. A lágerfolklór közköltészet volta jól érzékelhető az alkotások fogalmazás- és szerkesztésmódján, nyelvi jellegzetességein, a mindennapi beszédfordulatok és a tájnyelv gyakori felbukkanásán.

Szóbeliség és írásbeliség

A hadifogoly-költészet kérdéskörének egyik érdekes paradoxona a szóbeliség-írásbéliség problematikája.

Az újabb folklórisztikai kutatások fényében újra kell értékelnünk a paraszti írásbéliségről gondoltakat, továbbá azt, hogy a szóbeliség követelménye egy anyag folklór jellegének megítélése szempontjából csak történeti szempontból érdekes, és ezt a kritériumot helyettesíthetjük az átadó és a fellelvő között az anyag megalkotásának pillanatában létrejövő visszacsatolással. Vagyis a hadifogságból hazaküldött, illetve az otthonról a táborokba érkező levelezőlapok, levelek megírása és elolvasása nem csupán kétoldalú kommunikáció – ha még oly lassú és esetleges is – a levelező felek között, hanem sajátos dialógus, közös alkotás is, amelyben mindkét fél részt vesz.

Legalább negyed százada felmerült annak az igénye a folklórisztikában, hogy tisztázzák a szóbeliségnek, mint alapkritériumnak a meglétét a szöveges folklór alkotások esetében. A közvélekedés az volt, hogy ha a szóbeliség, a szövegek nem írásbeli volta eltűnik, a folklórnak is el kell tűnnie. Ez azonban nem következett be. Még a tradicionálisan folklór alkotó társadalmi osztály, a parasztság körében is több írásban élő folklór műfajt találunk, például a népi verses

⁴ Örkény István: *Lágerek népe*. Bp., 1981. 142., 148. old.

leveleket, vagy a témánkhoz igen közel álló katonakönyveket, a mindennapok tömegkultúrájából pedig további példák sorát lehetne sorolni.

Arra a kérdésre tehát, hogy lehet-e folklór az írásbeli hagyomány, igennel kell válaszolnunk. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy napjainkban az írásbeli, személytelen közlés ugyanolyan természetes, általános formát öltött⁵ – ez a folyamat legalább száz éve egyre fokozódó tempóban és terjedelemben bontakozott ki és a második világháború idejére jelentős tért nyert –, mint eddig a szóbeliség volt. Feltételezhetjük, hogy a civilizációs és kulturális haladás folytán egyes kommunikációs módszerek annyira népszerűvé válhatnak, hogy folklór-tradíciók és törvényszerűségek hordozóivá alakulnak.

A hadifogoly-költészet megalkotása és terjedése szempontjából egyszerre szóbeli és írásbeli vonásokat is mutat. A fogságba kerülést követő első időszakban természetesen a hadifoglyok minden energiája az életben maradásra, a túlélésre koncentrálódik. A kultúra utáni vágy akkor mozdul meg az emberekben, amikor az életben maradáshoz szükséges alapvető dolgokat – legyen mit enni-inni, legyen hol éjszakára lepihenni, legyen valamilyen ruhaféle a puszta bőrre – sikerül kielégíteni. Kultúra, költészet akkor született a lágerekben, amikor két ember a barakk sarkában vagy a munka szüneteiben végre egyszer másról is beszélt, mint a jóllakás. Örkény István erről így ír: „... a fogságba minden pucéran érkezik. Nincs más vagyona, csak amit eszében, szívében, erkölcsében és emlékezetében magával hozott. Ki-ki úgy ér partot a fogságban, mint Robinson a lakatlan szigeten, s úgy épít magának házat, veti be a földet, terem magának kultúrát, mint a hajótörött. Aki fogoly volt, tudja, hogy így volt. S mikor a magyar Robinsonban megmozdult a lélek, odaszólt Péternek: Most vedd elő a hegedűt.”⁶

A hadifogoly-költészet kényszerűen a szóbeliségben születik és terjed mindaddig, amíg a foglyok papírhoz és írószerhez nem jutnak. A hadifogság első időszakára ez a jellemző – a nem hadifogoly szovjet munkatáborokban ez általános is lehetett, lásd ehhez Karig Sára megdöbbentően szép lágerversét, ennek a halálosan értelmetlen és megalázó élethelyzetnek modul vivendijét és ars poetikáját: „Sarkövezet / A költő itt a hóba ír, / mert nincs papír” –, de később egyre inkább elterjedté válik, hogy a születő alkotásokat, papírcetlikre lejegyzik. Nagyon sok hadifogolyvers került ilyen cetliken haza a fogságból. Az írásbeliség másik felhasználása a levelezés megindulásával kezdődik a fogolytábor és a több száz, vagy ezer kilométerre is lévő otthon között. Nemesgyeser fordult elő, hogy a hadifogoly tábori levelezőlapon hazaküldött verse még annak fogsága idején megjelent lakhelye helyi sajtójában. Az 1990-es évek elején újraindult *Hadifogoly Híradó*hoz számos olyan levél érkezett, amelyben a beküldő lágerversét ajánlja fel közlésre, megjegyezve, hogy az már fogsága idején itthon nyomtatásban megjelent.⁷

Az írásbeliség másik formája volt, amikor a hadifoglyok a maguk készítette faliújságokon, vagy rögtönzött tábori lapokon tették közzé alkotásaikat. A szovjetunióbeli magyar hadifoglyoknak saját központi lapjuk volt, az *Igaz Szó*, azonban ezt az ideológiai felvilágosító, átnevelő orgánomot nem ők szerkesztették, így természetesen szigorú cenzúrával működött. A nyugati hadifogolytáborokban viszonylag nagy szabadsággal működhettek a táborlakók lapjai. Erről vall egy francia hadifogolynak a *Hadifogoly Híradó*hoz beküldött anyaga, amelynek kísérelésében így ír: „*Tarcali bajtárs említi, hogy nem találkozott igazán jó versekkel, én a mi Mailly le Camp-i táborban készített újságunkból párat lefénymásoltam és mellékelem. Nagyon boldog lennék, ha a HADIFOGOLY HÍRADÓ-ban néha-néha egy közülök belekerülne. Pár nóta szövegét is leírtam, amit esténként a Lägerben énekelgetni szoktunk. Közlöm a HADIFOGOLY HIMNUSZ szövegét is, ami a Tábor hirdetőtáblájára volt kifüggesztve, hogy ki írta, nem tudom.*”

⁵ Küllös Imola: Igaz történet, élettörténet, életrajz. In: Magyar népköltészet. Magyar néprajz V. Főszerk: Vargyas Lajos. Bp., 1988. 251–266. old. Úő.: Paraszti írásbeliség? a folklór új formája. In: A magyar nyelv és kultúra a Duna-völgyében I. Bp.–Wien. 1989. 281–291. old.

⁶ Örkény István: i. m. 126–127. old.

⁷ „A HADIFOGLYOK ÍRJÁK... című rovatuk részére küldöm az alábbi verset, amelyet a Szovjetunió Szaratov nevű városában a 368/11-es számú lágeryben írtam Szüleimnek Kiskunfélegyházára. Az itt közölt versem a FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY 1947. III. 30-i számában is megjelent. Én 1948. május 24-én érkeztem haza a Szovjetunióból. Kiss Lajos, 6100 Kiskunfélegyháza, Damjanich u. 15.” „Hadifogoly voltam... megjelent a Tűzszlop c. Ref. Ifj. értesítőben, 1946. XII. 5. Beküldte: Bugarszky Mátyás, 1015 Budapest, Ostrom u. 29.” Örkény István is megjelentette egyik fogolytársa, Pataki Gábor versét 1947 nyarán megjelent *Lágerek népe* című könyvében. (I. m. 155–156. old.)

Az írásbeliség harmadik formája az utólagos lejegyzés volt. A lágerben keletkezett saját verset, vagy a mások alkotását – amely egyébként lehet, hogy éppen szájhagyomány útján, a szerző nevének ismerete nélkül terjedt – szó szerint megtanulták, majd hazatérve a fogságból, lejegyezték. Erre is számos példát tudunk idézni, álljon itt most egy: „Szentiványi Kovács Béla verse. Szavaltá 1947. jan. 1-jén 0 órakor a pantonnjai hadifogoly-táborban, és itthon emlékezetből leírta: Dús Ernő, 6640 Csongrád, Iskola u. 2.” – írja a beküldött vers kísérőlevelében egy volt hadifogoly a Hadifogoly Híradónak.

Még egy szempontra szeretném felhívni a figyelmet az írásbeliség kérdésével kapcsolatosan. A hadifogságba legnagyobb tömegben fiatal, tízes éveik végén járó és huszonéves emberek kerültek. Életkoruk alapján hozzájuk még közel állt az iskola világa. És a katonák között érthető okokból nem volt írástudatlan, legalább néhány osztályt ne végzett ember. Egyébként is a második világháború időszakára már a magyar paraszti társadalom férfi tagjai között is igen sokan tudtak írni és olvasni. Mindez igen kedvező körülményt teremtett arra, hogy a folklór módjára születő lágerköltészet írásban is rögzítésre kerüljön, és írásbeli csatornákon is terjedjen. Iskola, magas kultúra, illetve tömegkultúra kapcsolatára egyébként még később vissza fogok térni egy másik probléma, az irodalmi művek elsajátítása és beágyazódása a folklórba kérdéskör vizsgálatánál a lágerköltészet esetében.

Test és lélek

A hadifogoly lét jellemzője, hogy a foglyok testben a családtól, a szülőföldtől több száz, vagy akár ezer kilométerre is lehetnek, lélekben azonban otthon járnak. E lelki állapotnak egyébként legszebb művész megfogalmazását Radnóti Miklós adta – bár ő, mint tudjuk, nem hadifogoly volt – a *Hetedik eclogában*:

*Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad
tölgykerítés, barak oly lebegő, felszívja az este,
Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet
és csak az ész, csak az ész, az tudja a drót feszülését.
Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul csak,
megtörtetett testünket az álom, a szép szabadít
oldja fel és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.
Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
Szerbia vak tetejéről búvó otthoni tájra.
Búvó otthoni táj! Ó, megvan-e még az az otthon?*

Lényegileg hasonló gondolatokat fogalmaz meg a saját szintjén Simon Kálmán hat elemit végzett téglagyári munkás a voronyezsi táborban:

*Kicsiny fiam, te alig látott vérem,
Még gögicsélni sem hallottalak.
Csak teljesülne, azt az egyet kérem,
Hogy egyszer megláthassalak.
Csak egyszer szembelephetnék anyáddal.
Csak egyszer juthatnék haza,
Csak egyszer hallhatnám a szádról
A szót, mit vártam, hogy: Apa...*

A kevés iskolát végzett, azelőtt versírással soha sem próbálkozó, nehéz életű munkásember természetesen nem képes a világirodalmi rangú költő szintjén megfogalmazni helyzetét, érzéseit, de az egyszerű szavakkal megfogalmazott versből is érezzük, átéljük a szerző vágyát, hogy végre családjá körében lehessen, alig látott újszülött fiát megölelhessen. És a költészet hatalma őt is hazarepíti, akárcsak Radnóti „a távol, / a háborúba ájult Szerbiából”. A szerző egyébként a népköltészetből jól ismert eszközöket ösztönösen használva éri egyszerű kis versének mély érzelmi hatását: a fokozással, ismétléssel, a feszültségfokozó gondolatritmussal.

A hagyományozódás kérdése

A lágerköltészet vizsgálatra érdemes, újabb, izgalmas kérdésköre a hagyományozódás sajátos problematikája.

A hagyományozódás folyamata a folklorisztika egyik központi problémája. E kérdés vizsgálata azért rendkívüli jelentőségű a lágerköltészet esetében, mert egyrészt az első alkotások születésétől eltelt idő viszonylagos rövideje miatt a folyamat jól átlátható, másrésztől viszont éppen a folyamat sajátosságai ígérnek fontos tanulságokat. A tapasztalatokat viszonylag szűk körű szöveg sajátosságai alapján írhattam meg. Rendelkezésem állt a Dupka György összeállította *Istenhez fojászkodva...* című 1992-ben megjelent antológia 37 versszövege, továbbá a *Hadifogoly Híradó* 9 évfolyamában megjelentetett csaknem félszáz, illetve a laphoz beküldött, de nem közölt majd' kétszáz vers. A szövegek száma természetesen összevethetetlen a tanulmány elején említett, Katona Imre által végzett vizsgálat mennyiségével. Mégis úgy gondolom, hogy ezek az első benyomások, ha nyilván módosulhatnak, pontosabbá válhatnak a további, egyre bővülő szövegtörzsek feldolgozása során, talán már most is jó irányjelzőül szolgálnak az alapvető jellemzők, összefüggések feltárásában.

A hagyományozás folyamatának négy fokozata van, ezeken belül pedig újabb részjelenségeket különböztetünk meg. Voigt Vilmos szerint:⁹ 1. *megalkotás*: előkészítés (végiggondolás, vázlat, terv, próba); maga a megalkotás (művész teremtés). 2. *Előadás*: odakészítés; kivitel. 3. *Átvétel*: befogadás-reprodukálás; eltanulás; a) előadó-hallgatóság viszonyában, b) mester-tanítvány viszonyában. 4. *Továbbhagyományozás*: hagyományláncolat; elterjedés; átalakulás.

Első ránézésre is látszik, hogy a hadifogoly-költészet a hagyományozódás 3. és 4. fokozatában, tehát az átvétel és a továbbhagyományozás szintjén mutat jellegzetes eltéréseket a népköltészet általános jellemzőivel szemben.

A második világháborús magyar hadifogoly-költészet természetesen nem légius térben, a semmiből jött létre – bár megalkotói sajátos élethelyzetükre tekintettel akár joggal is érezhetnék volna úgy. Ez a lágerköltészet is, a születendő művekkel a továbbhagyományozódási láncolat lehetséges kiindulópontja volt; más kérdés, hogy az 1945 és 1989 között fennálló kelet-közép-európai társadalmi-politikai-kulturális viszonyok megszakították, lehetetlenné, vagy látenssé tették a hagyományozódási folyamatot.

Rövid összehasonlító kitérőként egy példával próbálom illusztrálni, hogy az 1945 után felnőtt nemzedékeknek egészen más lehetett a viszonya a II. világháborúhoz, az abban résztvevők, majd hadifogságba esők visszaemlékezéseihez, élménybeszéléseihez – ha egyáltalán voltak ilyenek –, mint mondjuk az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni nemzedékeknek. Érdekes párhuzam, hogy '48/49 után is kb. fél évszázaddal változott annyit a külső elnyomó hatalom szorítása és a haza társadalmi-politikai-kulturális helyzet, hogy a forradalomról és szabadságharcról nyíltan és büszkeséggel lehetett szólni. Tudjuk, hogy a századforduló környékén kezdenek megemlékezni a nagy és dicső történelmi eseményről, ekkor emelik az első szobrokat a hősök tiszteletére: Petőfi, Kossuth és a szabadságharc hadvezérei kapnak szobrokat és utcanevet.

1945 után azonban néhány év leforgása alatt az egész magyar társadalom, intézményhálózat, a szociokulturális környezet, a társadalmi-politikai viszonyok gyökeresen megváltoztak, és ezek a változások a kultúra, a hagyományok alakulása, illetve a hozzájuk fűződő viszonyulásokra is döntő hatással voltak.

1848/49 hagyományai a nyilvánosság mögé szorítva a legvéresebb megtorlás viszonylag rövid időszakában is elevenen éltek. 1945 után viszont a magyar társadalom számára megkezdhetetlen volt a szembesülés azzal, hogy nem csupán a vesztes oldalon fejeztük be a háborút, de a náci Németország mellett bűnös háborút folytattunk, sőt kezdeményeztük (lásd hadüzenet a Szovjetunióknak, vagy az USA-nak). Ezek a tények hatással kellett, hogy legyenek a hadifogoly-költészet hagyományozódására is, ellentétben például a kárpátaljai magyarsággal, akik 1945 után, a Szovjetunió állampolgáraiként úgy élték meg a lágerekbe való deportálást, hogy saját államuk bünteti őket igaztalanul. Így hát a kárpátaljai magyarság esetében, bár évtizedekig hallgatniuk kellett a szenvedésekről, a „táborista évekről”, a mélyben problémátlanul tovább élhettek, variálódhattak, sőt hagyományozódhattak az ő lágerköltészetük.¹⁰

A második világháborús magyar hadifogoly-költészet a kor magyar kultúrájának egészébe ágyazódik, és számos kulturális forrásból táplálkozik.

⁸ Közli Örkény István i. m. 143. old.

⁹ Voigt Vilmos: A folklor alkotások elemzése. Bp., 1972. 175. old.

¹⁰ Lásd Küllös Imola i. m. 1997. 235–237. old.

A források között megtaláljuk a népköltészetet (népdalok: kesergők, siratók („*Síriatok, síriatok feketé fellegek, / Erdők is mezők is gyászba öltöztetek!*”),¹¹ imák,¹² fohászok, könyörgés, katonadalok, fogolynóták, szerelmes dalok stb.; balladák („*Sajó kutyánk minden este / Ki szokott a faluvégre járni. / Megállott a kökeresztnél, / ottan szokott valakire várni.*”);¹³ hírversek („*Nem voltunk mi vendégségben, / Dolgoztunk mi sokszor éhen. / Volt kegyetlen, rossz szokás itt, / Sosem ettünk jóllakásig. / Kis leveske, kis kenyérke, / Kosztot Sztálin szűken mérte.*”),¹⁴ az első világháború katonaköltészetét, a korszak populáris tömegkultúráját (magyar nóta, operett, táncdal („*Emlékszel? Május volt, kékkelt a tó, / mosoly volt mindenütt, mint a szemedben.*”) sláger, es mindenek előtt az iskola által közvetített magas kultúrát (szépirodalom: költészet).

Egyelőre csak első benyomásaink lehetnek arról, hogy a különböző források milyen arányban és erővel hatottak. Már most is feltűnő azonban a tömegkultúra és a magas kultúra erős hatása. Ezt két dologgal magyarázom. A huszadik század közepére a hagyományos paraszti kultúra, így a folklór felbomlása is jelentősen előrehaladt. Ezzel párhuzamos folyamat volt a tömegkultúra általános térnyerése. A jelenségről a századforduló nagy magyar népdalgyűjtői, Bartók és Király is megemlékeztek már. A második világháborús hadifogoly-költészetben a folklór létmódján túl elsősorban némely szerkesztési sajátosságokban, továbbá toposzaiban, motívumaiban, hangvételében van jelen.

Az iskola közvetítette magas kultúra erős hatását pedig a hadifoglyok életkora is magyarázhatja. A többségében igen fiatal, de mind legalább néhány osztályt végzett férfiban megelven elhettek az iskolában tanultak. Az iskolából hozott kulturális hagyományban pedig békésen megfértek egymás mellett Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor („*Szomszéd bácsi körtefája / oly csodás volt, nem csoda. / Megkívánta, megdözsnyálta, / ez a vitéz katona.*”)¹⁵ Arany János („*Meg-megáll, körül néz, majd kapja hirtelen, / Egy iramodással a csikk mellett terem.*”)¹⁶ költészete Pósa Lajos versikeivel és Pap-Vári Eleménné Magyar Hiszekegyével,¹⁷ illetve a Biblia és az énekeskönyvek citátumaival.

Ami viszont a táborokban a hadifogoly-költészet darabjainak megalkotását és előadását illeti, az a folklór hagyományozódási törvényszerűségei alapján történt. Ismét csak szép leírását adja ennek Örkény István.¹⁸ Dolgozatomat az ő szavaival zárom:

„*»Hívjátok Horvátot!« – ajánlotta valaki. Horvát Imre öreg paraszt volt, kónyi lakos. Azt mondta, hogy tánchoz már nehezek a tagjai, de megmutatja szívesen a módját. A kónyi módját, mert csak azt ismeri. Hegedűs van-e? Hegedűs volt, nem is egy: a Ritka búzát-t javasolta. Horvát a fejét csóválta. »Hallgassa csak!« – mondta, és eldúdolta az öreges, rekedt hangon a kónyi muzsikát. A hegedűs megtanulta, rákezdte, és a hat táncos felsorakozott a színpadon, és tanulta a lépést, úgy, ahogy azt az öreg Horvát Imre előjárta. Hatan voltak. (...) Úgy tanulták a magyar táncot, ahogyan járnak tanul egy gyereket. »Szép lesz?« – kérdezte Horvát. »Nagyon szép.« – mondták. Csakugyan nagyon szép volt. Szép volt, de rövid. Egy ideig próbáltak, akkor azt mondotta Horvát: »Na most a gyorsat«. Ehhez is zene kellett volna, s a hegedűs meg csak a 'szokásosat' ajánlotta, a ritka rozst. »Az tetszik mindenkinek!« – mondotta, de az öreg Horvát a fejét rázta. »A fenét – szölt –, az nem való ide.« Beláttuk mind, hogy nem ide való.”*

A második világháborús magyar hadifogoly-költészet kutatása éppen csak megindult. Az első kutatási eredmények is jelzik már, hogy mind esztétikai minőségét, mind funkcióját, mind pedig terjedését és hagyományozódását tekintve közösségi költészettel, „modern” folklórral állunk szemben, amely az egyes emberek megmaradásában betöltött szerepén, közösséget teremtő voltán és közös identitást kifejező erején túl a folklór általános törvényszerűségeit kutatók számára is rendkívüli jelentőségű.

Vasvári Zoltán

¹¹ Részlet *Legyimzki László* Bajtársakat temettünk című verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1994. 3. 7. old.

¹² Lásd pl. az *Ezer folyó májra 1994-ben* című ismeretlen szerzőjű verset. *Istenhez fohászokodva...* Verses levelek, imák a sztálini légerekből (1944–1957). Szerk.: Dupka György. Ungvár-Bp., 1992. 11–12. old.

¹³ Részlet *Juhari István* verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1994. 5. 7. old.

¹⁴ Részlet *Kiss Ferenc* Hazajöttem kis falumba... című verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1996. 2. 9. old.

¹⁵ Részlet *Dombovári István*: Emlékeim című verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1995. 2. 6. old.

¹⁶ Részlet *Garami László* A csikk című verséből. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1993. 7. 7. old.

¹⁷ Vö. *Fedák László*: A kolimai magyarok hitvallása című versével. Megjelent: Hadifogoly Híradó 1999. 2. 6. old.

¹⁸ Örkény i. m. 1981. 146. old.